

ЗВ'ЯЗОК МОВИ І СТАТІ (на матеріалі мов світу)

Статья посвящается анализу связи языка и пола на материале разных языков мира. Раскрываются особенности применения языка и в зависимости от пола того, кто говорит.

Ключевые слова: дифференциация, язык, речь, мужской язык, женский язык, языковое поведение.

The article deals with the analysis in connection of language and gender on material of different languages of the world. The author tells about the peculiarities of language in depending on agender that, who talks.

Keywords: differentiation, language, speech, masculine language, womanish language, linguistic conduct.

Актуальність дослідження полягає в тому, що досі у всіх народів світу збереглися сліди архаїчного розділення мови на чоловічу і жіночу. Антропологічні дослідження допомагають з'ясувати механізми виникнення диференціації мови за статевою ознакою, але для того, щоб об'єктивно оцінити стан підсистем мовлення чоловіків і жінок, необхідно дослідити великі мовні системи у сучасному суспільстві. Основним завданням запропонованої статті є з'ясувати, як мовлення людини залежить від статі, в яких мовах світу така тенденція виявляється чіткіше.

Звичайно, відмінності між чоловіками і жінками існують чисто біологічні, тому що жіночий голос вищий, ніж чоловічий. Проте для лінгвістів більш цікаві ті відмінності, які обумовлені (прямо або побічно) соціальними причинами.

У деяких суспільствах різних особливостей мовлення у жінок і чоловіків дотримувалися настільки строго, що з'являлися навіть особливі варіанти мови. Інколи справа доходила до того, що чоловіки і жінки взагалі говорили різними мовами, наприклад, у деяких індіанських племенах Південної Америки.

У чукотській мові, наприклад, відмінності у статі відбиваються і у фонетиці: чоловіки промовляють одні звуки, а жінки у відповідних словах використовують інші. Але, як правило, такі відмінності найяскравіше виявляються в лексиці: деякі слова заборонено виголошувати жінкам — найчастіше імена чоловіка і його родичів, а також слова, які за звучанням схожі на їх імена. У таких випадках жінки використовують описові вирази або придумують нові слова.

Так було до початку ХХ століття і у ряді тюркських мов: казахській, киргизькій, алтайській. (Подібні явища спостерігаються і зараз в деяких арабських діалектах Магриба, в мові зулу в Південній Африці.) Наприклад, жінки-казашки повинні були замість імені чоловіка говорити “господар вогню” або “батько” плюс ім'я їх сина. У алтайців, якщо ім'я чоловіка означало “шість”, дружина не мала права вживати цей числівник і повинна була говорити “на один більше п'яти”.

Умови життя та устрій його за останнє століття сильно змінилися, але мова міняється набагато повільніше. І ці залишкові явища — значніші або ледве помітні — виявляються навіть у сучасних суспільствах. Значна різниця між чоловічою і жіночою мовою може бути не тільки лише у народів, де повністю панують архаїчні традиції. Ці відмінності зустрічаються і в сучасних розвинених країнах, що зберегли традиції, наприклад, Японія. У статті професора В. М. Алпатова [2] особлива увага приділена Японії, де в багатьох сферах життя зберігся традиційний устрій.

Ще в Середні століття (IX-XII) в японському придворному середовищі існувала “чоловіча” і “жіноча” література, заснована на різних системах письма і багато в чому на різних мовах. Чоловіки писали наукові і релігійні трактати і ділові папери, вживали ієрогліфи, які прийшли з Китаю, мова їх творів була багата на запозичення з китайської. Придворні пані вигадували “жіночі” романи і есе, писали чисто японською мовою не оглядаючись на високий китайський стиль, використовували японську азбуку хірагану (знання жінками ієрогліфів вважалося непристойним). Саме жінки вигадали тоді великі твори японської літератури “Повість про Гендзі” і “Записки у головах” (у “чоловічій” літературі відповідного часу нічого настільки значного створено не було). Жінки мали талант і освіту, але літературна діяльність ніяк не означала рівного з чоловіками становища. Просто художня проза вважалася несерйозним заняттям для чоловіків.

У сучасній Японії чоловіки і жінки пишуть більш-менш однаково, але помітні особливості в розмовному мовленні продовжують

залишатися досить помітними. Уникнути їх неможливо. Як призналася лінгвіст Сугіямо Мейко, вона довгий час вважала, що, будучи освіченою і самостійною, не говорить “по-жіночому”, але, почавши спостерігати за собою, переконалася, що архаїчні особливості виявляються в її мові постійно.

Так, наприклад, в кінці речень японці постійно використовують різного роду частки, що виражають емоції того, хто говорить. Набір цих часток у чоловіків і жінок відрізняється. По-різному чоловіки і жінки використовують і повсякденні слова, наприклад, особисті займенники. Найстандартніший займенник 1-ї особи для чоловіків — *boku*; у ситуаціях, які не вимагають ввічливості, вони також можуть називати себе *ore*. Жінки не можуть вживати ці займенники. У спілкуванні з близькими людьми японки назвуть себе *atashi*, чоловіки так не скажуть. Стандартний же жіночий займенник 1-ї особи *watashi* використовують і чоловіки, але рідше, лише в розмові з офіційними особами. Розрізняються і займенники 2-ї особи.

Наявність чоловічого і жіночого варіантів в японській мові тісно пов'язана з мовним етикетом. Особливість його — велика кількість так званих ввічливих слів і граматичних форм. І виявляється, що багато більш “ввічливих” слів і форм уживаються лише жінками, а найменш “ввічливі” — лише чоловіками. Наприклад, багато жінок для підвищення загальної ввічливості своєї мови мало не до кожного іменника приєднують префікс *o-*. Чоловіки його використовують лише у строго певних випадках, перш за все, при офіційному зверненні до особи, яка вища за статусом.

Відмінності між чоловічою і жіночою мовою зустрічаються навіть на письмі. Японський дослідник С. Макіно попросив інформантів написати твір — переказ відомої казки про Попелюшку. Виявилось, що чоловіки вважали найважливішим викласти зміст казки без емоцій і оцінок. Жінки обов'язково виражали співчуття героїні, але дуже часто переказували текст досить плутано.

Відмінності можуть виявлятися і в мовній поведінці. Японські психологи К. Ямадзакі і Х. Есії провели в 1984 році такий дослід: групу студентів розбили на випадково підібрані пари з хлопців і дівчат. Їм запропонували поговорити на вільні теми, а розмову таємно від них записали. Виявилось, що в кожній парі був головним чоловік: він вибирав тему, переходив від однієї теми до іншої, перебивав співбесідницю, тоді як його партнерка приймала встановлені їм правила і не могла його перебивати. Вона в основному відповідала на питання

і доповнювала слова співбесідника. У ток-шоу на японському телебаченні, як правило, всю бесіду ведуть чоловіки, а жінки їм піддакують і створюють емоційний фон.

У цілому, на думку японського лінгвіста Ц. Огіно, відмінності в чоловічій і жіночій мові збільшуються з віком, досягаючи максимуму у віковій групі 50–60 років. Потім вони трохи зменшуються. Це ще раз доводить, що існуючі мовні відмінності пов'язані з соціальним статусом японських чоловіків і жінок. За інших рівних умов чоловік виявляється домінуючим.

Особливості жіночої мови пов'язують з обмеженістю сфер життя, з якими вони мали справу. Очевидний і зв'язок статусу жінки і її мовних особливостей у різних вікових групах. Немає особливої різниці в соціальних ролях хлопчиків і дівчаток, або навіть студентів і студенток, зате, коли відповідно до традицій японського суспільства чоловік починає підніматися соціальними сходами, а жінка виконує домашні справи, їх ролі усе більше розходяться. Чоловіки досягають вершини своєї кар'єри в 50–60 років, але в старості, коли вони залишають роботу, ролі знов зближуються. Усе це досі знаходить відображення в мові.

Традиції включати в соціальну ієрархію ознаки статі в Японії як і раніше сильні, у тому числі і серед самих жінок. Дуже часто і з тієї причини, що мовні і мовленнєві особливості дотримуються автоматично і неусвідомлено, зберігаючись просто за традицією, навіть у досить самостійних жінок. Наприклад, студентки, які менше, ніж інші жінки схильні говорити “по-жіночому”, інколи, використовуючи навіть чоловічі займенники, продовжують вживати архаїчні вирази. Японські фахівці сходяться в думці, що стійкість багатьох виразів із залишковими явищами збережеться достатньо довго [3].

В українській, російській, англійській та інших мовах відмінності у мовленні чоловіків і жінок не настільки помітні. Наприклад, в українській чи російській мовах немає особливих чоловічих або жіночих займенників і часток, а в діалозі жінка часто перебиває чоловіка і задає йому тему розмови. Але це не означає, що відмінностей взагалі не існує, просто одні слова і вирази частіше вживають чоловіки, а інші — жінки. Абсолютні і обов'язкові лише відмінності, які диктуються системою і нормою мови. В українській мові чоловік скаже: *Я сам прийшов*, а жінка: *Я сама прийшла*. Але часто буває абсолютно очевидно, що таким чином може висловитися лише чоловік або лише жінка (хоча, можливо, не кожен або не кожна з них), хоча начебто система мови цього не вимагає.

Особливості побудови чоловічої і жіночої мови виявляються на різних рівнях. Наприклад, у великій кількості мов вони досить помітні в інтонації, природні вони і в лексиці, тоді як у вимовлянні звуків або в граматиці в основному не настільки великі (чукотський приклад рідкий). Мовні одиниці, які позначають відчуття, бажання, внутрішній стан того, хто говорить, чоловіки і жінки використовують неоднаково. Вважається, що схильність до емоційного забарвлення — це загальна особливість жіночої мови. Але у сфері мови, яка пов'язана з позначенням явищ зовнішнього світу, такі відмінності виражені значно менше. Тому в побутовому мовленні вони набагато помітніші, ніж в наукових або ділових текстах: стаття автора наукової доповіді або ділового листа, як правило, визначити важко. А ось в художній літературі, яка більш пов'язана із сферою емоцій, це виявляється яскравіше.

Слід враховувати, що більшість граматик і підручників конкретних мов традиційно мають “чоловічу орієнтацію”. Довгий час особливостями жіночої мови не займалися і не відзначали їх. Але останнім часом в західній науці ця тема стала дуже модною, активно почала розвиватися гендерна лінгвістика. Вона виявила, що відмінності між чоловічою і жіночою мовою існували завжди і скрізь. Але по-справжньому глибоке вивчення всіх процесів в цій сфері ще попереду.

Перші дослідження великим мовним систем були зроблені на матеріалі британського і американського варіантів англійської мови. Основну увагу було приділено фонетичним, морфологічним та лексичним особливостям.

Серед фонетичних особливостей в англійській мові відмічено, що у жіночому мовленні активно використовуються інтонаційні моделі. У мовленні жінок частіше, ніж у чоловіків, використовуються питальні, окличні речення. При чому такі ж відмінності спостерігаються у хлопчиків і дівчаток. Отже, причина не у фізіології. Основним фактором таких відмінностей є соціокультурний.

Як стверджує Мак Конел-Гінет, носії англійської мови оцінювали фрази, які були промовлені із висхідною інтонацією, у незалежності від статі мовця, як більш дружелюбні, емоційні, ніж ті, які промовлялися із нисхідною інтонацією. Фрази, які промовлялися із нисхідною інтонацією, сприймалися як агресивні, стверджувальні, домінантні і категоричні [1]. Отже, висхідна інтонація асоціюється з емоційністю та жіночністю, а рівна і нисхідна — зі скутістю, замкненістю і мужністю.

Жінки більш схильні до стандартної вимови, ніж чоловіки. Також доведено, що чим формальніша ситуація, тим більше неформальних форм. Гіпотеза про те, що жінки в англійських країнах і на рівні граматики надають перевагу престижним формам, у порівнянні з чоловіками, мала підтвердження і в інших дослідженнях [1: 27]. Це пояснювалося тим, що жінки використовують більш престижні форми, тому що їх через низький соціальний статус співбесідники оцінюють за зовнішністю та поведінкою. Жінки, які стали матерями, повинні вчити своїх дітей нормам правильної вимови [4].

В англійській мові особливу увагу було приділено розчленованим питанням. Жінки використовують більше таких питань, ніж чоловіки, унаслідок своєї невпевненості [8]. Але не усі дослідження підтверджують, що жінки більше використовують розчленовані питання, ніж чоловіки. Їх використання у більшій мірі залежить від індивідуальних переваг та приналежності до певної соціальної групи. Наприклад, за деякими даними, студенти-чоловіки використовують більше розчленованих питань, ніж їх колеги-студентки, але за іншими дослідженнями кількість таких питань однакова в обох випадках [1]. Але це питання вимагає додаткових досліджень з більшою кількістю емпіричних даних. П. Браун і С. Левінсон поділяють розчленовані питання на дві групи:

- модальні;
- емоційні.

Модальні питання направлені на запит або вимогу підтвердження інформації, при цьому мовець не впевнений у собі. Емоційні питання мають на меті пом'якшення наказу, або висловлення співчуття і співпереживання із співбесідником. Слід зазначити, що функція розчленованих питань в англійській мові багато в чому співпадає з функцією заключних модально-експресивних часток в японській.

У лексиці англійської мови жінки більш консервативні. Це означає, що жінки менше творять нові слова, ніж чоловіки. Чоловіки більше створюють нові терміни як в офіційній лексиці, так і в лексиці низького стилю. Особливої різниці у вживанні слів не відмічалось, однак стверджується, що жінки використовують менше грубих слів, ніж чоловіки. Це пов'язано з підвищеним рівнем ввічливості їх мовлення і роллю хранительки більш давніх, більш "правильних" форм. Слід зауважити, що під час дослідження мовлення чоловіків та жінок в японській мові основна різниця відмічається на рівні ввічливості, у той час, як в англійській мові — різниця у використанні стандарт-

них форм. Насправді, ці два феномени пов'язані між собою. В англійській мові, як і в більшості індоєвропейських мов, а, можливо, у більшості мов світу, стандартні форми сприймаються як більш ввічливі, ніж нестандартні. Використовуючи нормативну мову, жінка захищає себе, намагається підвищити свій статус, а у деяких випадках, вживаючи такі форми, намагається досягнути рівноправного статусу із співбесідником. Стосовно чоловіків, то вони не дотримуються строгих правил, вони створюють нову лексику, але й використовують вже існуючу у нових значеннях. Жінки, навпаки, скоріше використовують слова у прямому значенні, ніж у переносному. Ситуація у сучасній японській мові прямо протилежна ситуації у сучасній англійській мові. Стосовного мовлення жінок в англійській мові, то воно оцінюється як багатослівне, з великою кількістю питань [9]. Жінки використовують більше слів реакції на відповідь, вставних слів. Питання й вставні слова знижують міру категоричності вислову й викликають у співбесідника відчуття домінуючої ролі й значущості в розмові. Якщо у чоловіків реакція на відповідь в основному виявляється як рідке “хмикання” (звук “*Ummm*”) або піддакування (“*Yeah*”), то жінки використовують такі вигуки протягом всієї розмови, щоб показати співбесідникові, що слухають його уважно. Речення типу “*This is really interesting?*” “*Це дійсно цікаво*” або “*Do you know what?*” (букв. “*Знаєш що?*”, пер. “*Послухай.*”) відображають цю потребу в реакціях на відповідь співбесідника й невпевненість.

Більш помітні відмінності між чоловічою й жіночою мовою відмічаються у тайській мові [6]. Аналіз тайської мови дозволяє провести ряд паралелей з японською мовою. У тайській мові існують аналоги японських завершальних модально-експресивних часток, які також розділяються залежно від статі того, хто говорить. Наприклад, “жіночі” частки *kha*, *ca*, *caa* / *kha*. Специфічно чоловічими частками є — *wooi* й *wa*. На відміну від цієї групи слів в японській мові тайські частки розділяються не лише за ознакою статі, тих, хто говорить, але і за рівнем ввічливості. У тайській мові також розвинена система особистих займенників. Виключно “жіночі” займенники: *dichan* (аналог *vataкусі*), *chan* (використовується по відношенню до рівного і нижчого), *nii* (використовується по відношенню до вищого). Чоловічими є *phom* і *kraphom* (обидва ввічливі). Деякі вигуки у тайській мові є винятком у жіночому мовленні. Це: *mee* (відповідає японському ара), *boi*, *ui* (відповідають японському а:). Як показують приклади, в тайській мові так само, як і в японській, досить розвинена система осо-

бових займенників та рівнів ввічливості. У всіх цих сферах виявляються відмінності між чоловічим і жіночим мовленням. У тайській, як і в японській мові, деякі слова вважають дуже “грубими” для того, щоб їх використовували жінки. У японській мові це такі особові займенники, як займенники першої особи *ore*, другої особи *омае* і *кисама*, третьої особи *аїцу*, *коцу*, *яцу(ра)*. За рівнем ввічливості і сферою використання в тайській мові їм відповідають займенники першої особи *киї* і другої особи *міїї*.

У корейській мові не існує такого чіткого розмежування між чоловічою і жіночою підсистемою мови, як в японській або тайській мовах, але все-таки відмінності помітніші, ніж в англійській. У корейській мові відмінності виявляються у вигуках, завершальних формах присудка, звернення до членів сім’ї, ввічливих формах [5]. Аналогами японських “жіночих” вигуків *ара* і *ма* є *тэ*, *тэпа*, *аі*. Не існують виключно чоловічі або жіночі завершальні частки, але мовці, залежно від статі, частіше використовують ті або інші. Наприклад, жінки часто використовують *аю* і *эю*, а чоловіки — *suumnida* і *suumnik’a* (ввічливі питальні частки). Коли чоловіки використовують згадані скорочені форми ввічливих завершальних часток — *аю* і *эю*, їх мова звучить по-жіночому вишукано. У корейській мові відсутня диференціація системи особистих займенників за ознакою статі, але відмічаються відмінності у використанні термінів щодо родинних зв’язків. У японській мові і молодша сестра, і молодший брат називають старшого брата *они* (“старший брат”), а в корейській — молодша сестра називає його *ор’а* а молодший брат *һјэї*. І молодший, і старший брати звертаються до своїх сестер з використанням *ниі*. У сім’ї невістка, незалежно від свого віку, навіть до молодших братів і сестер чоловіка повинна звертатися з використанням форм підвищеного рівня ввічливості. Представляється, що це швидше пов’язано з родинним устроєм життя в Кореї, ніж з диференціацією мови за ознакою статі.

Як ще один специфічний приклад відмінностей між чоловічою і жіночою підсистемою мови можна навести приклад китайської мови. У сучасній китайській мові не спостерігаються відмінності у мовленні чоловіків і жінок. Але ще на початку нашого століття існувало “жіноче письмо”. [7]. Це особлива система письма, створена жінками — аристократками. Рідкі рукописи, які збереглися до наших днів, в основному містять вірші. “Жіноче письмо” було створено в епоху Середньовіччя і було свого роду “таємним кодом”, за допомогою якого спілкувалися жінки, які не були допущені до офіційної писем-

ності. До певної міри це нагадує ситуацію з виникненням системи фонетичного письма “хірагана” в Японії. Але якщо в Японії з часом “хірагана” стала загальноживаною, то в Китаї “жіноче письмо” залишилося загадкою для необізнаних — чоловіків.

Вплив одного і того ж чинника (статі) в різних культурах і суспільствах дав найрізноманітніші результати. Це показує, що диференціацію мови за ознакою статі не можна вважати лише породженням домінантності чоловіків або підлеглості жінок. Необхідно враховувати весь комплекс чинників. У всіх перелічених суспільствах соціальний статус жінки був нижчий, ніж у чоловіків. Проте у Китаї було створено лише “жіноче письмо”, але не особливі форми розмовної мови. В англійській мові досі зберігаються деякі відмінності між чоловічою і жіночою мовою, але вони некодифіковані, і порушення правил їх використання не викликає такої бурхливої реакції співбесідника, як у випадку з тайською або японською мовою. Існування двох підсистем чоловічої і жіночої мови не є чимось унікальним, але розвиненість цих підсистем в японській мові дозволяє визначити це явище як одну з характерних особливостей японської мови.

Висновки, отримані в результаті досліджень зв'язку мови і статі на матеріалі інших мов, особливо на матеріалі англійської мови, надзвичайно важливі з точки зору формулювання основних теоретичних постулатів. В англійській мові багатослівність асоціюється з домінантністю. В японській мові такого зв'язку немає. В українській, російській мовах відмінності у мовленні чоловіків і жінок взагалі мало помітні. У майбутньому плануємо дослідити зв'язок мови і статі в українському мовленні; з'ясувати, чи існують індивідуальні переваги, які грають важливу роль у виборі тієї або іншої мовної форми, визначити індивідуальні особливості мовлення, які пов'язані з існуванням специфічних чоловічих і жіночих одиниць мови, створених під впливом безлічі соціокультурно-психологічних чинників, таких як розподіл праці, релігія, суспільна роль і положення в суспільстві, комунікативна мережа, історичні і культурні традиції конкретної країни тощо.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Abe H. The speech of urban professional Japanese women (Речь японских женщин, работающих в городах), Ann Arbor, MI; UMI, 1993, 231 p.
2. Алпатов В. М. Женщины говорят не как мужчины. Режим доступа: <http://www.languages.ru/beta/?p=240>

3. Крнета Наталия. Мужская и женская речь в современном японском языке : Дис. канд. филол. наук : 10.02.22 : Москва, 2003. — 158 с.
4. Мацумото Ц. Онна котобаси (записки о женской речи). Осуямакаку, 1996.
5. Хенги И., Канкоку но онна котоба (Женская речь в Корее) // Гэкан нихонго 3,2, Аруку, 1990. — С. 7–11.
6. Хориэ И. П. Нихон но дзёсей котоба — тайго то но хижакү (Японская женская речь в сравнении с тайской) // Гэкан нихонго 3,2, Аруку, 1990. — С. 345–348.
7. Эндо О. Тю: гоку онна модзи тё:СА хо:коку (Доклад об исследовании женского письма в Китае) // Котоба № 15, Гэндай нихонго кенкюкай, Япония, 1994. — С. 234–246.
8. Lakoff R., Language and Women's Place (язык и положение женщины) Harper and Row, New York: 1975, 309 p.
9. Shibamoto J. S., Japanese women's language (Женская речь в японском языке), Academic Press Inc, 1995.